प्रथम पाठः

1

ईश-स्तुति

उत्तरम्– छात्र स्वयं करें।

द्वितीयः पाठः

2

संस्कृत भाषा

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए–

उत्तरम्– (क) पुरा संस्कृत अध्ययनार्थं बालकाः गुरुकुले गच्छन्ति स्म।

(ख) संस्कृत भाषायां मुख्यतया सिनन्ताः सन्तिआचार्य देवो भव, मातृवेदो भव पितृदेवो भव।

(ग) विश्वस्य आदिमग्रन्थाः सन्तिऋग्वेदः, यजुर्वेदः, सामवेदः, अथर्ववेदश्च।

(घ) संसारे षोडश संस्काराः भवन्ति।

(ङ) संस्कृत भाशां बिना कोऽपि जनः संस्कारवान् न भवितुं शक्नोति।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्– (क) संसकृत **भाषायाः** साहित्यम् अतीव सरसं वर्तते।

(ख) वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या **संस्कृता** धारययेति।

(ग) **मानवीय गुणानां** संस्काराणाञ्च उदगमस्थानं संस्कृतमेव।

(घ) वेदस्य अङ्गानि अपि **संस्कृत** भाषायामेव सन्ति।

(ङ) संस्कृत भाषायां बिना किमपि न **सिद्धयतीति**।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्– (क) येन संस्कृतं न पठितं तस्य सकलाः प्रयासाः शून्याः सन्ति।

(ख) भारतीय जीवने संस्कृतम् इत्थम् अभियाप्तम् अस्ति।

(ग) संस्कृत भाषां सर्वा सां जननी मन्यन्ते।

(घ) विश्वस्य आदिम ग्रन्थाः संस्कृते एव सन्ति।

(ङ) अहं संस्कृत भाषाम् अवश्यमेव पठिष्यामि।

4. निम्नलिखित शब्दों की वाक्य रचना संस्कृत में कीजिए–

उत्तरम्– (क) हिन्दवः यज्ञोपवीतं धारयन्ति।

(ख) एषा भाषा गीर्वाणभारती अस्ति।

(ग) भारतीय जीवने संस्कृतम् इत्थम् अभिव्याप्तम् अस्ति यत् तस्य पृथककरणम् असम्भवम् अस्ति।

(घ) वेदस्य अङ्गानि अपि संस्कृत भाषायाभेव सन्ति।

(ङ) विश्वस्य आदिमग्रन्थाः संस्कृते एव सन्ति।

5. संस्कृत भाषा के कोई पाँच वाक्य बनाइए–

उत्तरम्– (क) संस्कृत भाषा विश्वस्य प्राचीनतमा भाषा अस्ति।

(ख) अस्याः साहित्यम् अतीव सरसं वर्तते।

(ग) अनया भाषा एव कोऽपि मनुष्यः गुणैः संस्कारैः च परिपूर्णः भवति।

(घ) अस्यां भाषायां लिखितैः ग्रन्थैः कथाभिः वा वयं ज्ञानप्रदाः शिक्षाः प्राप्नुमः।

(ङ) संस्कृत भाषा बिना किमपि न सिद्धतीति।

6. निम्नलिखित में संधि-विच्छेद कीजिए–

उत्तरम्–

(क)	संस्कृत ध्यनेन्	=	संस्कृत	+	अध्ययनेन
(ख)	प्राप्नुवन्ति स्म	=	प्राप्नुवन्ति	+	स्म
(ग)	किमपि	=	किम्	+	अपि
(घ)	संस्कृतरान्त् जगत्	=	संस्कृत	+	अनृजगत
(ङ)	संस्कृत स्यैव	=	संस्कृतस्य	+	एव

तृतीयः पाठः

3 संघेः शक्ति

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संसकृत में लिखिए–

उत्तरम्–(क) स्व पुत्रान् कलहवनतान् दृष्ट्वा सः पुरुषः दुःखितः अभवत्।

(ख) चत्वारोऽपि लगुडम् एकत्रितं कृत्वा सः पुरुषः स्व ज्येष्ठपुत्राय त्रोहितुम् आदिशत्।

(ग) असंघठिताः यूयमपि निर्बलाः भविश्यथ।

(घ) परस्परं कदापि कलहं न करिश्यामः।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) एकस्मिन् **ग्रामे** एकः पुरुषः आसीत्।

(ख) क्षणमेकं ते सरलतया तानि **अत्रोटयन्**।

(ग) स वने गत्वा **वृक्षात्** चत्वारः काष्ठानि आनयत्।

(घ) चत्वारः वृषभाः **सह-सह** निवसन्ति स्म।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम–(क) सङ्घे शक्तिः भवति।

(ख) सः चत्वारि काष्ठानि एकत्रीकृत्य पुत्राय अयच्छत्।

(ग) एकत्रिततानि काष्ठानि कोऽपि पुत्रः त्रोहि तुं न अशक्नोत्।

(घ) गीता शास्त्रे लिखितम् अस्तिसङ्घे शक्तिः भवति।

(ङ) चत्वारो वृषभाः सह-सह निवसन्ति स्म।

4. हिंदी में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) एक गाँव में एक आदमी था।

(ख) वह वन में जाकर पेड़ से चार लकड़ियाँ लाया।

(ग) वह तोड़ने में असमर्थ रहा।

(घ) गीता शास्त्र में भी लिखा हैइस कलियुग में संगठन में शक्ति है।

(ङ) प्रत्येक शेर का भोजन हो गया।

5. निम्नलिखित शब्दों की वाक्य रचना संस्कृत में कीजिए–

उत्तरम्–(क) अहमेव उदाहरणं प्रस्तौमि।

(ख) तस्य पुत्राः परस्परं कलहें कुर्वन्ति स्म।

(ग) असंघठिताः यूयमपि निर्बलाः भविष्यथ।

(घ) कृषकः लगुडं नीत्वा आगच्छति।

(ङ) गीता वेदस्य एव सारोऽस्ति।

(च) एकस्मिन् ग्रामे एकः कृषकः स्वपुत्रैः सह निवासित स्म।

(छ) असंगठितायः फलं हानिकारकं भवति।

चतुर्थः पाठः

4 परोपकारः

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए–

उत्तरम्–(क) परोपकारः परमो धर्मः अस्ति।

(ख) परोपकाराय वृक्षाः फलन्ति।

(ग) महर्षिः दधीचिः स्व अस्थीनि अवदात्।

(घ) ये जनाः परेषाम् उपकारं कुर्वन्ति ईश्वरः तेषा सहायतां करोति।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) परेषाम् उपकारः **परोपकारः** कथ्यते।

(ख) **पवनः** परोपकाराय वहति।

(ग) मेघाः परोपकाराय **वर्षन्ति**।

(घ) **संसारे** परोपकारः परमो धर्मः अस्ति।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) वयं परोपकारं कुर्याम।

(ख) सज्जनाः परोपकारं कुर्वन्ति।

(ग) वृक्षाः परोपकाराय फलानि यच्छन्ति।

(घ) मेघाः परोपकाराय वर्षन्ति।

4. हिंदी में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) नदियाँ परोपकार के लिए बहती है।

(ख) दूसरों का उपकार करना परोपकार कहलाता है।

(ग) सूर्य चाँद आदि रात-दिन परोपकार के लिए प्रकाशित होते हैं।

(घ) संसार में परोपकार सबसे बड़ा धर्म है।

5. निम्नलिति शब्दों के अर्थ हिंदी में लिखिए–

उत्तरम्–(क) दूसरों को कष्ट पहुँचाना (ख) दीं (ग) सहा

(घ) बहती है (ङ) हडिडयाँ (च) दूसरों का

6. निम्नलिखित में संधि-विच्छेद कीजिए–

उत्तरम्–(क) परोकरः = पर + उपकारः

(ख) कारागारम् = कार + आगारम्

(ग) अष्टादशः = अष्ट + दशः

(घ) प्रवहन्ति = प्र + वहन्ति

पञ्चमः पाठः

5 विनयप्रश्नोत्तरम्

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए–

उत्तरम्–(क) विनयः सदाचारात् उदभवति। (ख) सत्यः परमोधर्मः भवति।

(ग) यने लोकाः धृताः सः धर्मः भवति। (घ) धर्मेणहीनाः पशुभिः तुल्याः भवन्ति।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) सर्वेषां **जनानां** प्रियः भवति विनयेन।

(ख) अन्य संगीतः, साहित्य, कला **विहीनाः** पशुतुल्याः भवन्ति।

(ग) **मनुष्याणाम्** आभूषणः विनयः भवन्ति।

(घ) सज्जानाम् आचारः **सदाचारः** भवति।

(ङ) संगीतः **मनोरञ्जनास्य** साधनं भवति।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) येन संसारः चलति सैव धर्मः भवति। (ख) धर्मं बिना मनुष्यः पशुवत् भवति।

(ग) सङ्गतिः मनोरञ्जनस्य साधनं भवति। (घ) विनयः सर्वेषां जनानां प्रियः भवति।

(ङ) श्रीमन्! सङ्गतिः किं भवति?

4. हिंदी में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) सत्य ही सबसे बड़ा धर्म है।

(ख) सदाचार क्या होता है?

(ग) जिसने संसार को धारा कर रखा है, वह धर्म होता है।

(घ) गुरुवर! विनम्रता से मनुष्य कैसा होता है?

(ङ) मनुष्यों का आभूषण विनय होता है।

5. निम्नलिखित शब्दों से संस्कृत में वाक्य बनाइए–

उत्तरम–(क) धैर्यम् – सदाचारेण धैर्यम् इति गुणं विकसति।

(ख) धर्मेण हीनाः – धर्मेण हीनाः जनाः पशुभिः सदृशाः भवन्ति।

(ग) संयोगः – स्वराणां संयोगः सङ्गणितः भवति।

(घ) आभूषणः – मनुष्याणां आभूषणः विनयः अस्ति।

(ङ) निर्भीकता – सः रणक्षेत्रे निर्भीकतापूर्वकं युद्ध करोत्।

(च) सदाचारः – सताम् आचारः सदाचारः कथ्यते।

(छ) संयमः – सदैव जीवने संयमः धारणीयः।

षष्ठः पाठः

6 गीता रहस्यं श्लोकाः

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संसकृत में लिखिए–

उत्तरम्–(क) शरीरे आत्मा न हन्यते। (ख) आत्मा पुरातनानि शरीराणि विहाय नवानि देहि संयाति।

(ग) शसत्राणि आत्मानं न छिन्दन्ति। (घ) मारुतः आत्मानं न शोषयति?

(ङ) जनः आश्चर्यत्पश्यति।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) न जायते **म्रियते** वा कदाचित्। (ख) वेदाविनाशिनं नित्यं य **एनमजमव्ययम्**।

(ग) **नवानि** ग्रहणाति नरोऽपराणि। (घ) नैनं **छिन्दन्ति** शासत्राणि नैनं **दहति** पावकः।

(ङ) **तस्मात्सर्वाणि** भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि। (च) न चैनं क्लैदयन्तयापो न **शोषयति** मारुतः।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम–(क) आत्मा कदापि न तु म्रियते न च जायते।

(ख) पुरातनानि वस्त्राणि व्यजन्ति नूतनानि च धारयन्ति।

(ग) तथैव शरीरमपि नवशरीरं धारयति।

(घ) आत्मानं शस्त्रं न छिन्ति।

(ङ) माखतः कदापि न शोषयति।

4. निम्नलिखित श्लोक का हिंदी में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्जिस प्रकार मनुष्य पुराने कपड़ों को त्यागकर नए धारण करता है, उसी प्रकार यह आत्मा भी पुराने शरीर को छोड़कर नए शरीर को धारण करता है।

5. निम्नलिखित शब्दों की वाक्य रचना कीजिए–

उत्तरम्–(क) शरीराणि – आत्मा नवीनानि शरीराणि धारयति।

(ख) म्रियते – आतमा कदापि म्रियते।

(ग) जीर्णानि – नरः जीवानि वस्त्राणि विहाय नवीनानि धारयति।

(घ) हन्यमानो – एषः आत्मा शरीरे हन्यमाने अपि न हन्यते।

(ङ) मारुतः – मारुतः आत्मानं न शोषयति।

6. निम्नलिखित संस्कृत शब्दों के हिंदी में अर्थ लिखिए–

उत्तरम्–(क) पुराण – पुराना (ख) आश्चर्यवत् – आशचर्य की तरह

(ग) क्लेदयन्ति – भिगोते हैं (घ) जीर्णानि – फटे-पुराने

सप्तमः पाठः

7 गीर्वाणभारती महत्वम्

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए–

उत्तरम्–(क) संस्काराणां जननी संस्कृत भाषां मन्यन्ते।

(ख) विश्वस्य आदि ग्रन्थस्य नाम ऋग्वेदः अस्ति।

(ग) संस्कृत भाषायाः व्याकरणं नितान्तं व्यवस्थितम् अस्ति।

(घ) भारतीय भाषासु कीदृशाः शब्दा प्रयुज्यन्ते?

(ङ) अस्माकिः सर्वैः संस्कृत भाषा समाराधनीया।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम–(क) विश्वस्य आदिमः ग्रन्थः **ऋग्वेदः** संस्कृतभाषायामेव अस्ति।

(ख) अतीव **सरसं** वर्तते संस्कृत भाषायाः साहित्यम्।

(ग) भारतीयाः वयं **संस्कृत** अध्ययनेन श्रेष्ठः भवामः।

(घ) अस्माकं सर्वेषां संस्कृत भाषा **समाराधनीयाः**।

(ङ) भाषासु मधुरा मुख्या दिवया **मीर्वाणभारती**।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) संस्कृत भाषा मानव-जीवने उपयोगिनी अस्ति।

(ख) आदि ग्रन्थः ऋग्वेदः संस्कृत भाषायामेव अस्ति।

(ग) अस्याः साहित्यम् अतीव सरसं वर्तते।

(घ) संस्कृत भाषायाः व्याकरणं नितान्तं व्यवस्थितम् अस्ति।

(ङ) अस्माभिः सर्वैः भारतवासिभिः पुरुषैः संस्कृतस्य पूजा करणीया।

4. हिंदी में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम–(क) संस्कारों की जननी संस्कृत भाषा को मानते हैं।

(ख) इसे सभी भाषाओं की जननी मानते हैं।

(ग) हम भारतीय संस्कृत के अध्ययन से श्रेष्ठ होते हैं।

(घ) भाषाओं में मधुर और दिव्य संस्कृत भाषा है।

(ङ) चार उपदेश भी संस्कृत में ही रचे गए हैं।

5. निम्नलिखित शब्दों की वाक्य रचना कीजिए–

उत्तरम्–(क) सरसम् – संस्कृत भाषायाः साहित्यम अतीव सरसं वर्तते।

(ख) अध्ययनेन् – संस्कृत भाषायाः अध्ययनेन आत्मिक शान्तिः लभते।

(ग) समाराधनीयाः – सर्वैः अमृततुल्या संस्कृत भाषा समाराधीनया।

(घ) उद्गमस्थानम् – संस्काराणाम् उद्गमस्थानं संस्कृतमेव अस्ति।

(ङ) पत्रध्वनेः – इयमेव भाषा पत्रध्वनेः लिपेश्च एकरूपता वर्तते।

(च) अभिव्याप्तम् – भारतीय जीवने संस्कृतं महद् रूपेण अभिव्याप्तम् अस्ति।

अष्टमः पाठः

8 सुभाषचन्द्रबोसः

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए–

उत्तरम्–(क) सुभाषचन्द्रस्य जन्म उत्कलप्रान्तस्य कटकप्रदेशे 1897 तमे वर्षे अभवत्।

(ख) सुभाषस्य पितुः नाम श्री जानकीनाथः आसीत्।

(ग) आई0 सी0 एस0 परीक्षाम् उत्तीर्णः सः उच्चापदे कार्यम् अकरोत्।

(घ) 1938 तमे वर्षे सुभाषः कांग्रेससभायाः सभापतिः निर्वाचितः।

(ङ) 1920 तमे वर्षे असहयोग आन्दोलनं प्रचलति स्म।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) अस्माकं देशे **बहवः** नेतारः अभवन्।

(ख) श्री जानकी नाथः प्रसिद्धः **वाक्कीलः** आसीत्।

(ग) सुभाषचन्द्रेण **आजाद हिन्द सेनायाः** स्थापना कृता।

(घ) मार्गे वायुयानदुर्घटनया सः **एवर्गं** गतः।

(ङ) तस्य उदघोषः **आसीत्जयहिन्दः**।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) अस्माकं देशे बहवः नेतारः अभवन्।

(ख) सः नेताजी इति नाम्ना प्रसिद्धोऽभवत्।

(ग) तस्य पिता एकः वाक्कीलः आसीत्।

(घ) सः सदा सिंहेव गर्जति स्म।

4. हिंदी में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) 1938 वें वर्ष में वे कांग्रेस सभा के सभापति निर्वाचित हुए।

(ख) हा! वायुयान दुर्घटना में मृत्यु को प्राप्त हो गए।

(ग) रास्ते में वायुयान दुर्घटना में मृत्यु को प्राप्त हो गए।

(घ) भारत के इतिहास में उनकानाम स्वर्णाक्षरों से लिखा है।

5. सही कथन पर (3) निशान लगाइए–

उत्तरम्–(क) (3) (ख) (7) (ग) (3) (घ) (3) (ङ) (7)।

6. निम्नलिखित शब्दों को अपने वाक्यों में प्रयोग कीजिए–

उत्तरम्–(क) नेतारः – भारत देशे बहवः नेतारः अभवन्।

(ख) अग्रगण्यः – सुभषचन्दः तेषु नेतृषु अग्रगण्यः अस्ति।

(ग) वायुयानम् – वायुयानं तीव्रगत्याः वाहनम् अस्ति।

(घ) वाक्कीलः – सुभाषस्य पिता प्रसिद्धः वाक्कीलः आसीत्।

(ङ) आन्दोलनम् – आङ्गलानां दासतायाः मुक्त्यै सः आन्दोलनम् अकरोत्।

(च) त्यक्तवान् – सुभाषः उच्चपदं त्यक्तवान्।

(छ) दुर्घटना – एषा दुर्घटना सर्वेषां हृदयं भृशम् अतुदत्।

(ज) विदेशे – सः वायुयानेन विदेशे गच्छति स्म।

नवमः पाठः

9 वसन्त ऋतु

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए–

उत्तरम्–(क) भारतवर्षः विविधतायाः देशः अस्ति।

(ख) प्रतिवर्षं षअ् ऋतवः आयस्ति।

(ग) वसन्तः ऋतुराजः अस्ति।

(घ) वसन्ते सूर्यस्य रश्मयः मनाक ऊष्णाः भवन्ति।

(ङ) वसन्त ऋतौ वृक्षेषु नूतनाः पल्लवाः जायन्ते।

(च) लतासु रम्याणि पुष्पाणि उद् भवन्ति।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) वसन्ते **शीतोष्णः** कालः वर्तते।

(ख) **लतासु** पुष्पाणि शोभां वर्धन्ते।

(ग) आम्रशाखासु **पिकाः मधुरं** कूजन्ति।

(घ) तत्र **चित्रवर्णानि** पुष्पाणि विकसन्ति।

(ङ) सर्षपपादपाः **विकसन्ति**।

(च) भ्रमराः **पुष्पेषु मधुरं गुञ्यन्ति**।

(छ) स्त्रियः **पीतानि वस्त्राणि** धारयन्ति।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) ग्रामं निकषा विद्यालयः अस्ति।

(ख) तडागे कमलानि विकसन्ति।

(ग) बालैः कथा श्रुताः।

(घ) जनकेनसह बालः हटटम् अगच्छत्।

(ङ) अहं श्वः जयपुरं गमिष्यामि।

(च) हसन् भोजनं न खादनीयम्।

(छ) मुनिः सदा फलं भक्षयति।

(ज) देवः गुरोः संस्कृतम् अधीते।

4. निम्नलिखित शब्दों का वाक्यों में प्रयोग कीजिए–

उत्तरम्–(क) भ्रमरः भ्रमरः पुष्पे गुञ्जन्ति।
(ख) पिकः वसन्तु ऋतौ पिकः मधुरं कूजति।
(ग) पीतम् सः बालकः पीतं वसत्रं धारयति।
(घ) सर्षपः क्षेत्रेषु सर्षपाः विकसन्ति।
(ङ) गुञ्जन्ति पुष्पेषु भ्रमराः मधुरं गुञ्जन्ति।
(च) पल्लवाः वृक्षेषु नूतनाः पल्लावाः जायन्ते।
(छ) पादपः अयम् आम्र-पादपः अस्ति।
(ज) रश्मयः वसन्ते सूर्यस्य रश्मयः मनाक ऊष्णाः न भवन्ति।

5. उचित कथन पर (3) लगाइए–

उत्तरम्–(क) (3) (ख) (7) (ग) (7) (घ) (7) (ङ) (7) (च) (3)

दशमः पाठः

10 मूर्खो गर्दभः

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए–

उत्तरम्–(क) रजकः ग्रामे वसति स्म।
(ख) गर्दभः रजकस्य गृहे वसति स्म।
(ग) गर्दभः रात्रौ इतस्ततः परिभ्रमति स्म।
(घ) गर्दभः श्रृगालम् अकथयत् यत् अद्य रात्रौ आवां तस्मिन् क्षेत्रे एवं चलिष्यावः।
(ङ) श्रृगालः गर्दभम् अकथयत् यत् किञ्चिद् दूरे एकस्मिन् क्षेत्रे कर्कटिकाः सन्ति। ताः खादित्वा आनन्देन वत्स्यावः।
(च) ग्रामत् दूर कर्कटिका क्षेत्रम् आसीत्।
(छ) क्षेत्रे शोभनं गीतं गीतम्।
(ज) गर्दभेन गीतं गीतम्।
(झ) श्रृगालः क्षेत्राद बहिः गतः।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) गर्दभः **मूर्खः** आसीत्।
(ख) तौ परस्परं **वार्तालापं** कुरुतः स्म।
(ग) तौ यथेच्छं **परिभ्रमतः** स्म।
(घ) गर्दभेन सह **श्रृगालः** पर्यटति स्म।
(ङ) अयं **गर्दभः** मूर्खः अस्ति।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) श्रृगालः क्षेत्रे कर्कटिका खादति स्म।
(ख) सः पित्रा सह जयपुरं प्रति गमिष्यति।
(ग) त्वं रामायणम् अवश्यं पठ।
(घ) वयं सर्वे गीतं गास्यामः।
(ङ) सः मित्रेण सह वार्तालापं करोति।

4. हिंदी में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) उसके घर एक गधा था। (ख) वह बड़ा ही मूर्ख था।

(ग) दिन में गधा धोबी के कपड़े ढोता था। (घ) वे दोनों खेतों में अन्न खाते थे।

(ङ) उस खेत में ककड़ियाँ हैं।

5. उचित कथन पर (3) लगाइए–

उत्तरम्–(क) (7) (ख) (3) (ग) (3) (घ) (3) (ङ) (7)

6. निम्नलिखित शब्दों का वाक्यों में प्रयोग कीजिए–

उत्तरम–(क) रजकः – एकस्मिन् ग्रामे एकः रजकः वसति स्म।

(ख) गर्दभः – गर्दभः रजकस्य वसत्राणि वहति स्म।

(ग) श्रृगालः – श्रृगाल अतिचतुरः आसीत्।

(घ) मित्रता – तयोः प्रगाण मित्रता आसीत्।

(ङ) प्रगाढ़ – तयोः मध्ये प्रगाढः स्नेहः आसीत्।

(च) परिभ्रमति – श्रृगलायः गर्दभेन सह परिभ्रमति स्म।

(छ) वार्तालापः – श्रृगाल-गदर्भयोः मध्यये गुप्तः वार्तालापः अभवत्।

(ज) मनोविनोदः – तौ बहुकालपर्यन्तं मनोविनोद अकुरुताम्।

(झ) कर्कटिका – गर्दभेन केवलम् एका कर्कटिका अखादत।

एकादशः पाठः

11 श्लोकाः

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए–

उत्तरम्–(क) काणस्य चक्षुः केवलं पीडैव भवति।

(ख) गुणी पुत्रः नरः अस्ति।

(ग) तमः चन्द्रः हन्ति।

(घ) अर्थागमः नित्यमरोगिता, प्रिया प्रियवादिनी च भार्याः आज्ञाकारी पुत्रः अर्थकरी च विद्या एतानि संसारस्य सुखानि सन्ति।

(ङ) वरः पुत्रः ध्न्योऽस्ति।

(च) प्रिया प्रियवादिनी च भार्या सुखं यच्छति।

(छ) ऋणकर्ता पिता शत्रुः।

(ज) रूपवती भार्या शत्रुः।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) काणेन **चक्षुषा किं वा चक्षुः पीडैव केवलम्**। (ख) वश्यश्च **पुत्रोऽर्थकरी च विद्या**।

(ग) वरमेकः कुलालम्बी **यत्र विश्रूयते पिता**।

(घ) **माता च** व्यभिचारिणी।

(ङ) कोऽर्थः **पुत्रजातेन यो न विद्वान्न धार्मिकः**।

(च) एकशचन्द्रः **हन्ति न च तारागणोऽपि च**।

(छ) अर्थागमो **नित्यमरोगिता च**।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) पथिकाः छायायाम् उपदिशन्ति।

(ख) परिश्रमं विना विद्या न प्राप्यते।

(ग) स्त्री यन्त्रेण वसत्रं सीव्यति।

(घ) मुख्यः शिष्याय उपदिशति।

(ङ) कृष्णः छुःखे तिष्ठति।

(च) लता शनैः लिखति।

(छ) पतिः पत्न्यै क्रुध्यति।

4. हिंदी में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) इसमें तुम विद्वानों के बीच कीचड़ में बैठी गौ के समान बैठे पाओगे।

(ख) सौ मूर्ख पुत्रों से एक गुण पुत्र श्रेष्ठ है।

(ग) दान, तप और शौर्य में जिसका यश नहीं फैला।

(घ) कर्ज करने वाला पिता और गलत आचरण करने वाली माता दोनों शुत्र हैं।

(ङ) उस पुत्र के पैदा होने का क्या लाभ जो न विद्वान है और न ही धार्मिक।

5. निम्नलिखित श्लोकों का भावार्थ लिखिए–

उत्तरम्–(क) हे राजन! इस जीवलोक के छ3सुख हैं; जैसेधन का आगमन, नित्य स्वस्थ रहना, प्रिया और प्रिय बोलने वाली पत्नी, अपने वश में पुत्र और लाभकारी विद्या।

(ख) कर्ण करने वाला पिता, गलत आचरण करने वाली माता, रूपवती पत्नी और मर्ख पुत्र ये सभी शत्रु है।

6. उचित कथन पर (3) निशान लगाइए–

उत्तरम्–(क) (7) (ख) (3) (ग) (3) (घ) (7) (ङ) (7) (च) (3) (छ) (7)

7. निम्नलिखित शब्दों का वाक्यों में प्रयोग कीजिए–

उत्तरम्–(क) वरम् – एकैव गुणी पुत्रो वरः।

(ख) तमः – एकः चन्द्रः तमः हन्ति।

(ग) पीडा – येन नेगेण न दृश्यते तत् पीडा एव ददाति।

(घ) प्रथितम् – रधोः यशः सर्वत्र प्रथितम्।

(ङ) अर्थलाभः – सुविद्यया अर्थलाभः भवति।

(च) सुखानि – लोके षड् सुखानि सन्ति।

(छ) अपण्डितः – अपिण्डतः पुत्र शत्रुः इव भवति।

(ज) पङ्के – कमलं पङ्के उत्पद्यते।

द्वादशः पाठः

12

चतुरः जम्बुकः

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए–

उत्तरम्–(क) काकस्य वर्णः कृष्णः अस्ति। (ख) काकः वृक्षे शाखा उपरि उपविशति।

(ग) अति चतुरः ज्मबुकः भवति। (घ) जम्बुकः काकं पश्यति।

(ङ) जम्बुकः काकस्य गानं श्रोतुम् इच्छति।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) काकः वृखे शाखा उपरि उपविशति। (ख) काकस्य मुखे अपूपम् अस्ति।

(ग) जम्बुकः अति चतुरः भवति। (घ) सः चिन्तयति अहं अपूपं कथं विन्दामि।

(ङ) सः वदन्ति ''मित्र काकं! कथं भो?''

3. निम्नलिखित पंक्तियों का अर्थ लिखिए–

उत्तरम्–एकः काकः अस्ति। – यह कौआ है।

अस्य वर्णः कृष्णः अस्ति। – इसका रंग काला है।

एषः जम्बुकः अस्ति। – यह गीदड़ है।

जम्बुकः अति चतुरः भवति। – गीदड़ बहुत चतुर होता है।

4. निम्नलिखित शब्दों का वाक्यों में प्रयोग कीजिए–

उत्तरम्–(क) वर्णः – काकस्य वर्णः कृष्णः भवति। (ख) चतुरः – जम्बुकः चतुरः भवति।

(ग) उपरि – काकः वृक्षे शाखायाः उपरि उपकिष्टः। (घ) जम्बुकः – जम्बुकः चतुरः आसीत्।

(ङ) कथम् – एतत् अपूपम् अहं कथं प्राप्नुयाम्?

5. 'अस' धातु के रूप (वर्तमान काल में) लिखिए।

उत्तरम्–

पुरुषः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम**
प्रथमः	अस्ति	सतः	सन्ति
मध्यमः	असि	स्थः	स्थ
उत्तमः	अस्मि	स्वः	स्मः

त्रयोदशः पाठः

13 गणतंत्र दिवसः

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए–

उत्तरम्–(क) 1947 तमे खीष्टाब्दे अगस्त मासस्य पञ्चदशे दिवसे अस्माकं देशः स्वतन्त्रोऽभवत्।

(ख) नवीन संविधानस्य घोषणा 1950 तमे खीष्टाब्दे जनवरी मासस्य षउविंशति तमे दिनाङ्के अभवत्।

(ग) लक्षशः जनाः भारतद्वारम् उभयतः एकत्रिताः भवन्ति।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) गणतन्त्रे **राष्ट्रपतिः** सर्वोच्चः शासकः भवति।

(ख) समारोहस्य मुख्यम् स्थलम् **विजय चतुष्पथं** भवति।

(ग) तस्य आगते गणतन्त्र दिवस शोभा यात्रा **भवति**।

(घ) एतदनन्तरं गणतन्त्र दिवस्य शोभा यात्रा **निर्गच्छन्ति**।

(ङ) लक्षशः जनाः भारतद्वारम् उभयतः एकत्रिताः **भवन्ति**।

3. हिंदी में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) लाखों लोग भारतद्वार (इंडिया गेट) के दोनों ओर इकटठे होते हैं।

(ख) उस समय से ही यह दिन गणतन्त्र दिवस कहा जाता है।

(ग) गणतन्त्र में राष्ट्रपति सर्वोच्च शासक होता है।

(घ) यह उत्सव प्रतिवर्ष जनवरी महीने की 26 ता0 को मनाया जाता है।

(ङ) और वहाँ सेनाएँ और प्रजा उनका अभिनंदन करती हैं।

4. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) गणतन्त्र दिवसः भारतस्य महान् राष्ट्रीयः उत्सवः अस्ति।

(ख) गणतन्त्र राज्यस्य सर्वोच्चः शासकः राष्ट्रपतिः भवति।

(ग) समारोहः मुख्ये सीले विजयपथे भवति।

(घ) गणतन्त्र दिवसः प्रत्येकस्मिन् नगरे सर्वेजनाः उत्साहेण मानयन्ति।

(ङ) भारतद्वार मुभयतः लाक्षशः जनाः एकत्रिताः भवन्ति।

5. निम्नलिखित शब्दों का प्रयोग करते हुए वाक्य रचना कीजिए–

उत्तरम्–(क) लक्षशः कुम्भमेलापके लक्षशः जनाः सम्मिलितः अभवन्।

(ख) आरोहणम् लाङ्गलं दृष्ट्वा वानरः शीघ्रमेद वृक्षे आरोहणम् कृतवान्।

(ग) पञ्चदशे अस्माकं देशः 1947 तमे वर्षे पञ्चदशेदिनाङ्के स्वतन्त्रो अभवत्।

(घ) खीष्टाब्दे 1950 तमे खीष्टाब्दे नवीन संविधानस्य घोषणा अभवत्।

(ङ) प्रकाशः अस्मिन् दिवसे राजधान्यां चित्र-विचित्रों प्रकाशः भवति।

6. गणतन्त्र दिवस पर कोई दस पंक्तियाँ लिखिए–

उत्तरम्–(क) गणतन्त्र दिवसः अस्माके राष्ट्रीय पर्व अस्ति।

(ख) 26 जवरी 1950 तमे खीष्टाब्दे अस्माकं देशः गणतन्त्र देशः अभवत्।

(ग) गणतन्त्र दिवसस्य समारोहः सम्पूर्णे भारते हर्षोल्लासेन मान्यते।

(घ) अस्य समारोहस्य शेभा अतीव आकर्षका भवति।

(ङ) विजय चतुबव्यथे राजपथे च लाशः जनाः इयम् उत्सवं दर्शनाय एकत्रिताः भवन्ति।

(च) अस्मिभवसरे अस्त्र-शसत्राणां प्रदर्शनं भवति वीराः बालादयः च पुरस्कृताः भवन्ति।

(छ) अस्मिन् दिवसे राष्ट्रीय अवकाशः भवति।

(ज) अयं दिवसः अस्माकं राष्ट्रीय भावनायाः जागृतेः पर्वः अस्ति।

(झ) अयं दिवसः अस्मान् भारतीय वीरान् स्मारयति।

(ञ) अस्माभिः सर्वैः प्राणपणेन अस्य गौरवस्य रक्षा करणीया।

चतुर्दशः पाठः

14 ज्ञानेनिद्रयाणि कर्मेन्दियाणि च

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए–

उत्तरम्–(क) नेत्रं दृश्यज्ञानं करोति। (ख) त्वचा स्पर्शज्ञानं करोति। (ग) हस्तः कार्यं करोति।
(घ) उदरम् अन्नं पाचयति। (ङ) चरणः शरीरं वहति।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) नासिका **श्वसनं** करोति। (ख) उदरम् **अन्नं** पाचयति।
(ग) मुखं **वदति भोजनं** च स्वीकारोति। (घ) चरणः शरीरं **वहति**।
(ङ) **त्वचा** स्पर्शज्ञानं करोति।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) मुखेन वदन्ति। (ख) उदरे अन्नं पचति। (ग) हस्तेन कार्यं करोति।
(घ) त्वचा स्पर्शेन ज्ञानं करायति। (ङ) जिह्वा स्वादज्ञानं कारयति।

4. इन्द्रियों का उनके कार्यों के साथ उचित मिलान कीजिए–

उत्तरम्–

इन्द्रियाँ	**कार्य**
चरण	कार्यं करोति।
मुखं	शरीरं वहति।
हस्तः	शब्दज्ञानं स्वीकारोति।
कर्णः	भोजन स्वीकारोति।

पञ्चदशः पाठः

15 स्वामी विवेकानन्दः

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए–

उत्तरम्–(क) विवेकानन्दस्य जन्म 1863 तमे वर्षे अभवत्।
(ख) बाल्यकाले तस्य रुचिः अध्यात्मवादे आसीत्।
(ग) यदा नरेन्द्रः स्नातकोऽभवत् तदा तस्य पिता पकूलोकमगच्छत्।
(घ) सः लोकसेवायै रामकृष्ण मिशन संस्थायाः स्थापना अकरोत्।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) स्वामी विवेकानन्दः न केवलं भारते अपितु **सम्पूर्ण विश्वे अयमात्मालोकं विकीर्णयति स्म**।

(ख) विवेकानन्दः नाम **नरेन्द्रनाथः** आसीत्।

(ग) सः विशवधर्मसम्मेलने भारतस्य **प्रतिनिधित्वम्** अकरोत्।

(घ) विवेकानन्दः लोकसेवायाः उददेश्यं **रामकृष्ण मिशन** संस्थापयत्।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) स्वामी विवेकाननदस्य जन्म 1863 तमे वर्षे अभवत्।

(ख) तस्य पितुः नाम विश्वनाथदत्त आसीत्।

(ग) बाल्ये अस्य नाम नरेन्द्रनाथः आसीत्।

(घ) सः अतीव मेधावी आसीत्।

(ङ) अस्य अध्यात्मवादे महती रुचिः आसीत्।

4. हिंदी में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) उन्होंने संन्यास मार्ग ग्रहण किया।

(ख) 1902 में ये दिव्यपुरुष मृत्यु को प्राप्त हो गए।

(ग) बचपन से ही वे बहुत मेधावी थे।

(घ) उस सम्मेलन में उन्होंने भारत का प्रतिनिधित्व किया।

(ङ) निर्भय होओ। सूरवीर होओ। गरीबों की सहायता करने वाले हो।

5. निम्नलिखित शब्दों का अपने वाक्यों में प्रयोग कीजिए–

उत्तरम्–

शब्द		**वाक्य प्रयोग**
लोकसेवायाः	–	स्वामी विवेकानन्दः लोकसेवायाः व्रतम् अनयत्।
अभ्रमत्	–	सः भारतस्य विभिन्नेषु स्थानेषु अभ्रमत।
आरभत्	–	सम्मेलने सः स्वभाषणम् आरभत।
अमन्यत्	–	स्वामी विवेकानन्दः रामकृष्णं स्वगुरु अमन्यत्।
दिव्यपुरुषः	–	अयं दिव्यपुरुषः अस्मान् विहाय पञ्चत्वे विलीनोऽभूत्।
भाषणाम्	–	स्वामी विवेकानन्दस्य भाषणं श्रुत्वा सर्वे मुग्धाः अभवन्।

6. निमनलिखित को सुमेलित कीजिए–

उत्तरम्–

(क)	बाल्याकालादेव सः	(i)	प्रतिनिधित्वम् अकरोत्।
(ख)	विशवनाथदत्तः	(ii)	नरेन्द्रनाथः आसीत
(ग)	विपन्नः	(iii)	अतिमेधावी आसीत।
(घ)	तस्य उपदेशानां	(iv)	तस्या पिता आसीत्।
(ङ)	बाल्यकाले विवेकानन्दस्य नाम	(v)	देवः भव।
(च)	तस्मिन् सम्मेलने सः भारतस्य	(vi)	सारोऽस्ति।

पोढ़शः पाठः

16

मातृममता

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए–

उत्तरम्–(क) अनेकाः जनाः न्यायालय परिसरे संकुलिताः अभवन्।

(ख) एका सत्री अग्रिम पङ्क्त्यां तिष्ठति स्म।

(ग) बालकस्य नाम अंकुरः आसीत्।

(घ) स्वबालस्य भागद्वयं करणस्य वार्तां श्रुतवा गीता मूर्च्छित अभवत्।

(ङ) गीतायाः ममताकारणेन विवादम् अभवत्।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) ते सर्वे न्यायाधीशस्य निर्णयं **श्रवणाय उत्कण्ठिताः** आसन्।

(ख) एक सत्री एकं **बालकम्** अङ्के **निधाय** अग्रिम पंक्त्यां **तिष्ठति स्म**।

(ग) सम्यक **विचारयिका** सहसा निर्णयं श्रावयितुम् उत्थितः।

(घ) द्वौ अधिकारिणौ **विवादितौ** न्यायालयम् आगतवन्तौ।

(ङ) सीतायाः अङ्के **शतं** जीवेत् अयं मम आशीषः।

(च) सर्वेजनाः **प्रसन्नाः** अभवन्।

(छ) सीतायाः **उपस्थितानि** तथ्यानि सत्यानि प्रतीयन्ते।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) सर्वेजनाः न्यायाधीशस्य निर्णयं श्रोतुम् उत्सुकताः आसान्।

(ख) द्वाभ्यां वाक्कीलाभ्यां सह एका स्त्री एकं बालकं स्व अङ्के निधाय उपविष्टा आसीत्।

(ग) गीताया प्रस्तुतानि तथ्यानि सत्यानि प्रतीयन्ते स्म।

(घ) न्यायाधीशः अकथयत मातृममता सिद्धा अभवत्।

4. निम्नलिखित वाक्यों के सामने सत्य/असत्य लिखिए–

उत्तरम्–(क) असत्य (ख) असत्य (ग) असत्य (घ) असत्य (ङ) सत्य।

5. निम्नलिखित शब्दों का वाक्यों में प्रयोग कीजिए–

उत्तरम्–(क) न्यायालय परिसरे न्यायालय परिसटे अनेकाः जना एकत्रिताः अभवत्।

(ख) सहसा सहसा एक सत्री रुदन् न्यायायले समागता।

(ग) सम्पूर्णभागम् राज्ञा कृषकाय क्षेत्रास्य सम्पूर्णभागं प्रदत्तम्।

(घ) मातृममता अधुना मातृममता सिद्धाजाता।

6. निम्नलिखित शब्दों के अर्थ लिखिए–

उत्तरम–शब्द	**अर्थ**	**शब्द**	**अर्थ**
संकुलिताः	एकत्रित	श्रवणाय	सुनने के लिए

सप्तदशः पाठः

17

विप्रः सर्पस्य कथा

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए–

उत्तरम्–(क) विप्रः कस्मिंश्चित् अधिष्ठाने निवसति स्म।

(ख) सः अचिन्तयत् यत् अवश्यमेव एषः क्षेत्रदेवता अस्ति। अहं कदापि क्षेत्रदेवं न अपजयम्। अतएव कृषि कर्मः विफलो भवति। अहा अस्यपूजां करिष्यामि।

(ग) विप्रः प्रतिदिनं क्षेत्रे आगत्य एकं दीनारं पश्यति।

(घ) विप्रपुत्रः लोभवशाद् सर्पं ताडयति।

(ङ) क्षेत्रे स्थितो सर्पस्य पूजादिकंन करणेन कृषिकर्मः विफलो भवति।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) अथ एकस्मिन् दिवसे **विप्रः ग्रीष्मकालावसाने** स्वक्षेत्रे मध्ये वृक्षच्छायायां शेते।

(ख) अहं कदाचिदपि **क्षेत्रदेवं** न अपूजयम्।

(ग) सः दुग्धं दत्वा **गृहाभिमुखम्** आगच्छति।

(घ) विप्रः प्रातः **आगत्य** एकम् **दीनारं** पश्यति।

(ङ) नूनं बाल्मीकः **सौवर्ण** दीनारः पूर्णः अस्ति।

3. हिंदी में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) किसी स्थान में एक ब्राह्मण रहता था।

(ख) यह अवश्य ही क्षेत्रदेवता है।

(ग) इस साँप को मारकर सारी एक बार में ले लूँगा।

(घ) क्रुद्ध साँप ने ब्राह्मण-पुत्र को जहरीले दाँतों से डस लिया।

(ङ) पाविारिक लोग खेत से कुछ ही दूर पर लकड़ियाँ इकटठी करके दाह संस्कार करते हैं।

4. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) विप्रः प्रतिदिनम् आगत्य एकं दीनारं पश्यति।

(ख) विप्रः प्रतिदिनं सर्पाय दुग्धं पत्ययति स्म।

(ग) पुत्रोऽपि तत्र दुग्धं नीत्वा अगच्छत्।

(घ) कथमपि सर्पः आजीवत्।

5. निम्नलिखित शब्दों को उनके अर्थ से मिलाइए–

उत्तरम्–

शब्द	**अर्थ**
उक्त्वा	ब्राह्मण
दुग्धम्	मृत्यु
विप्रः	दूध
पञ्चतत्वम्	कहकर
अद्य	अकेला
एकाकी	आज

6. निम्नलिखित शब्दों का वाक्यों में प्रयोग कीजिए–

उत्तरम्–शब्द	**वाक्य प्रयोग**
विप्रः	एकस्मिन् ग्रामे एकः विप्रः निवसति स्म।
सर्पम्	विप्रयः क्षेत्रे भयङ्करं सर्पं पश्यति।
दुग्धम्	सर्पः दुग्धं पीत्वा स्वदिवरे गच्छति।
दीनारम्	विप्रः क्षेत्रे एकं दीनारं पश्यति।
गृहम्	विप्रः दीनारं नीत्वा स्व गृहम् आगच्छति।

अष्टादशः पाठः

18 भाग्यबलम्

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए–

उत्तरम्–(क) कस्मिंश्चिद् देशे एकः भूपतिः आसीत्।

(ख) नृपः कन्याम् आहूय तस्याः बुद्धि परीक्षणं कृतवान्।

(ग) नृपस्य प्रथमा कन्या प्रत्यवदत् यत् स्वपितृवादस्य भाग्यबलेनैव अहम् इत्थं सुखम् उपभुजाम्।

(घ) नृपस्य कनिष्ठ कन्यायाः उत्तरम् आसीत् यत् सा स्व भाग्यबलेनैव सर्वप्रकारकं सुखम् उपभुजते। यत सः परमेश्वरः एव अस्माकं सर्वेषां भाग्यविधाताः अस्ति।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) कस्मिंश्चिद् देशः एकः **भूपतिः** आसीत्। (ख) एकदा नृपः **कन्याम्** आहूय **बहुद्धिपरीक्षणं** कृतवान्।

(ग) त्वं कस्य **भाग्यबलेन** इत्यं सुखम् उपभुक्षे। (घ) सः परमेश्वर एव **अस्माकं** सर्वेषा **भाग्यविधाता** अस्ति।

3. हिंदी में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) वह राजा पुत्र के समान अपनी प्रजा को पालता था।

(ख) पुत्री! तुम किसके भाग्यबल से इस प्रकार का सुख भोगते हो।

(ग) एक बार उसने एक बनिए को देखा।

(घ) दुखी राजा इधर-उधर भिक्षाटन करता था।

4. निम्नलिखित शब्दों को उनके अर्थ से मिलाइए–

उत्तरम्–शब्द	**अर्थ**
पञ्च	इसके बाद
आहूय	पुत्री का
तदन्तरम्	बीमार से
सुतायाः	बुलाकर
रुग्णेन	पाँच

5. **निम्नलिखित शब्दों का वाक्यों में प्रयोग कीजिए–**

उत्तरम्–शब्द	–	**वाक्य प्रयोग**
नृपः	–	नृपः अतीव दयालुः परोपकारी चासीत्।
कन्याः	–	राजा स्व कन्याः आहूतवान्।
भाग्यबलेन	–	अहं स्व भाग्यबलेन एवं सुखंम् उपभुक्षे।
एकदा	–	एकदा सा एकं वणिकम् अपश्यत्।
क्षमायाचनाम्	–	राजा स्वजाकामुः क्षमायाचनाम् अकरोत्।

एकोनविंशः पाठः

19 नद्यः

अभ्यासकण्ठी

1. **निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए–**

उत्तरम्–(क) अस्माकं देशः विशालः अस्ति।

(ख) गिरयः मेधकलायं दृष्ट्वा वृष्टिं सम्पादयन्ति।

(ग) महानदी, गोदावरी, कावेरी कृष्णा नद्यः च पूर्णसमुद्रं प्रति प्रवहन्ति।

(घ) वितस्ता, झेलम, चन्द्रभागा, दूरावती, विपाशा, शतद्रु नद्यः पञ्चनद प्रान्ते प्रवधन्ति।

2. **रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–**

उत्तरम्–(क) अस्मिन् **बहवाः गिरयः** सन्ति।

(ख) पुराणकालात् आरभ्य सर्वे **भारतीयाः नदीनां** सम्मानं कुर्वन्ति।

(ग) कृषकाः कृषिकार्यं **कृत्वा अभोत्पादनं** कुर्वन्ति।

(घ) साम्प्रतं महानगरे **नद्याः** जलमेव प्रतिगृहं सर्वकारेण सम्प्रेष्यते।

(ङ) क्षेत्रेषु सलिलसेचनेन **नद्यापि** मातेव भवति।

3. **हिंदी में अनुवाद कीजिए–**

उत्तरम्–(क) हमारा भारतदेश बहुत ही विशाल है।

(ख) पर्वत बादलों को धारण करके वर्षा करते हैं।

(ग) अनेक नदियों में महानदी, गोदावरी, कावेरी और कृष्णा पूर्व समुद्री की ओर बहती है।

(घ) भारत के मध्यप्रांत में चर्मण्वती और वेत्रवती नदियाँ प्रसिद्ध हें।

(ङ) नदियों में विविध प्रकार की मछलियाँ रहती हैं।

4. **निम्नलिखित वाक्यों को शुद्ध करके लिखिए–**

उत्तरम्–(क) अस्माकं भारतदेशः अतीव विशालः अस्ति।

(ख) अस्मिन् बहवः गिरयः सन्ति।

(ग) गिरयः मेधकलापं धृत्वा वृष्टि सम्पादयन्ति।

(घ) भारतस्य मयप्रान्ते चर्मण्वती वेगवती च नद्यौ प्रसिद्धे स्तः।

(ङ) सर्वे भारतीयाः नदीनां सम्मानं कुर्वन्ति।

5. निम्नलिखित शब्दों के अर्थ लिखिए–

उत्तरम्–

शब्द	**अर्थ**	**शब्द**	**अर्थ**
अतीव	बहुत ही	कृषकाः	बहुत सारे किसान
मेघकलापम्	बादलों का क्रियाकलाप	वितरन्ति	बाँटती है
बहवः	बहुत सारे	पूजयन्ति	पूजती हैं
प्रवहन्ति	बहती है	साम्प्रतम्	इस समय
पञ्चनदप्रान्ते	पंजाब राज्य में	प्रवाहमार्गे	प्रवाह मार्ग में
सेतुम्	पुल को	मातेव	माता के समान

विंशतिः पाठः

20 सुभाषितानि

अभ्यासकण्ठी

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए–

उत्तरम्–(क) स्वदेशे राजा पूज्यते। (ख) फलिनो वृक्षाः गुणिनोजनाश्च नमन्ति।

(ग) मक्षिकाः व्रणमिच्छन्ति।

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–

उत्तरम्–(क) नमन्ति **फलिनो वृक्षाः नमनित गुणिनो जनाः**। (ख) **शुष्कवृक्षश्च मूर्खाश्च** न नमन्ति कदाचन।।

(ग) अधमाः धनमिच्छान्ति, धनं मानं च **मध्यमाः**। (घ) उत्तमा **मानमिच्छन्ति मानोहि** महताम् धनम्।।

(ङ) मक्षिकाः व्रणमिच्छन्ति, धनमिच्छन्ति **पार्थिवा**। (च) नीचाः कलहमिच्छन्ति **शान्तिमिच्छन्ति** सज्जनाः।

3. संस्कृत में अनुवाद कीजिए–

उत्तरम्–(क) राजा केवलं स्वदेशे पूज्यते। (ख) उत्तमाः पुरुषाः सम्मानमिच्छन्ति।

(ग) सज्जनाः शान्तिमिच्छन्ति। (घ) सर्वदा मधुरा वाणी वक्तव्या।

विंशतिः पाठः

21 रूपाणि

उत्तरम्– छात्र स्वयं करें।